

Mirosława Gazińska, Radosław Gaziński

Uniwersytet Szczeciński

RZEMIOSŁO W MIASTACH POMORZA PRUSKIEGO W 1779 I 1782 R. ANALIZA TAKSONOMICZNA

Streszczenie: Na podstawie materiału statystycznego zamieszczonego w opisie historyczno-geograficznym Brüggemana wydany drukiem w Szczecinie w latach 1779 – tom I, 1782 – tom II i 1784 – tom III przeprowadzono analizę struktury rzemiosł w miastach Pomorza Pruskiego w 1779 i 1782 r. Materiał źródłowy stanowiły informacje dotyczące liczby rzemieślników w 84 profesjach rzemieślniczych dla 16 miast Pomorza Przedniego oraz 39 miast Pomorza Tylnego.

Badania po pierwsze ukazały strukturę rzemiosł w miastach Pomorza Pruskiego, po drugie zaś wskazały grupy miast o podobnej strukturze rzemiosł.

1. Wstęp

W historiografii polskiej i niemieckiej miasta Pomorza Pruskiego, z wyjątkiem Szczecina i Słupska, uchodzą za silnie zagraryzowane [Bogucka, Samsonowicz 1986, s. 448-453; Labuda 2003, s. 657-660]. Ową agraryzację rozumie się jako przewagę osób utrzymujących się z rolnictwa w mieście. W tego typu ośrodkach rzemiosło było słabe i zaspokajało podstawowe potrzeby ludności. W mniejszych miastach właściwie poza cechami szewców, krawców i piekarzy pracowali pojedynczy przedstawiciele pozostałych rzemiosł. Obie zajmujące się Pomorzem historiografie wskazują, że na Pomorzu Pruskim rzemiosło dynamiczniej rozwijało się w dużych miastach – Szczecinie, Słupsku, Koszalinie, Kołobrzegu i Stargardzie [Labuda 2003, s. 660-675]. Tu znajdowały się najliczniejsze cechy i różnorodne specjalności rzemieślnicze.

Badania dotyczące rzemiosła przeprowadzono na podstawie statystycznych tabel aktywności gospodarczej na Pomorzu Pruskim zamieszczonych w opisie statystyczno-geograficznym *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogtums Vor- und Hinter-Pommern* Ludewiga Wilhelma Brüggemana wydany drukiem w Szczecinie w latach 1779 – tom I, 1782 – tom II i 1784 – tom III.

Materiał źródłowy stanowią tabele z 1779 r. dla 16 miast Pomorza Przedniego zajętego przez Prusy w 1721 r. [Salmonowicz 1998, s. 117-118; Stępiński, Szultka 1999, s. 67-70] oraz tabele z 1782 r. dla 39 miast znajdujących się na Pomorzu

Tylnym zajęтым przez Brandenburgię-Prusy w 1653 r. [Piskorski 1999, s. 167-169, 191-193; Wachowiak 2001, s. 347-355; Salmonowicz 1998, s. 64-72, 80-81]. W tabelach dotyczących Pomorza Tylnego dodatkowo znajdujemy informacje sumaryczne dla wszystkich rzemiosł Pomorza Przedniego w 1782 r. Łącznie badaniem objęto 55 miast (spis miast zamieszczono w załączniku 1), wśród których znajdowały się ośrodki duże w skali Pomorza, np. Szczecin, jak również takie, które wkrótce spadły do poziomu wsi, np. Wierzbno.

We wszystkich miastach naliczono łącznie 84 profesje rzemieślnicze (reprezentowane przez co najmniej 1 rzemieślnika w skali całego Pomorza Pruskiego)¹ – spis rzemiosł zamieszczono w załączniku 2. Liczby rzemieślników w miastach Pomorza Przedniego wynosiły 4657 w 1779 r. oraz 4824 w 1782 r., natomiast w miastach Pomorza Tylnego – 7300 w 1782 r. To oznacza, że w 1782 r. w miastach Pomorza Pruskiego odnotowano 12 124 rzemieślników.

Zachowane dane statystyczne dotyczące rzemiosł na Pomorzu Pruskim pozwalają na postawienie wielu pytań badawczych, z których kluczowe dotyczą:

1. Prawdziwości poglądu historiografii niemieckiej i polskiej, mówiącego, że w miastach Pomorza Pruskiego przeważały rzemiosła pracujące wyłącznie na rynek lokalny.

2. Możliwości wyróżnienia z miast Pomorza Pruskiego ośrodków o podobnej strukturze rzemiosł.

Zatem badania przeprowadzone dla lat 1779 i 1782 mają ukazać po pierwsze strukturę rzemiosł w miastach Pomorza Pruskiego, po drugie zaś wskazać na grupy miast o podobnej strukturze rzemiosł.

2. Struktura rzemiosł w miastach Pomorza Pruskiego w 1782 r.

Ze względu na to, że w tabelach Brüggemana pełne informacje o liczbie rzemieślników dla 55 miast całego Pomorza (w tym dla Pomorza Przedniego i Pomorza Tylnego) dotyczyły jedynie 1782 r., tylko dla tego roku dokonano analizy struktury rzemiosł (por. tab. 1).

Struktura rzemiosł w miastach Pomorza Pruskiego wyraźnie wskazuje na dominację rzemiosł zaspokajających potrzeby lokalne. Duży odsetek gorzelników, piwowarów i piekarzy (blisko 1/3 wszystkich rzemieślników), czyli przedstawiciele rzemiosł spożywczych, jest wymownym świadectwem tej funkcji. Pozostałe najliczniejsze cechy: szewcy i krawcy (blisko 1/5 wszystkich rzemieślników) to także

¹ W tabelach Brüggemana liczba rzemiosł jest znacznie większa – oznacza to, że na Pomorzu Pruskim niektóre specjalności rzemieślnicze nie wstępowały, np.: optycy, grawerzy, wytwórcy kołatek, medalierzy, wytwórcy pergaminu, wytwórcy porcelany, odlewnicy czcionek, wytwórcy kart do gry i in. Poza tym w tabelach można znaleźć bardzo szczegółowe informacje dotyczące także: studni, władz miejskich, wielkości garnizonów, sprzętu gaśniczego, szpitali, kościołów, domów, ludności żydowskiej i in.

pracujący na rynku lokalnym, co jeszcze wzmacnia wspomniany obraz. Dopiero na 6. pozycji w skali całego Pomorza plasują się kupcy (niespełna 5 %), którzy działali na rynku zarówno lokalnym, jak i zewnętrznym.

Tabela 1. Najliczniej reprezentowane rzemiosła na Pomorzu Pruskim w 1782 r. (w %)

Pomorze Przednie		Pomorze Tylnie		Pomorze Pruskie	
Gorzelnicy	20,46	Gorzelnicy	21,09	Gorzelnicy	21,33
Szewcy	11,24	Szewcy	15,45	Szewcy	13,77
Kupcy, handlarze, kramarze	7,09	Piwowarzy	7,03	Piwowarzy	5,81
Krawcy	5,35	Krawcy	5,95	Krawcy	5,71
Piekarze	4,93	Piekarze	5,19	Piekarze	5,09
Żeglarze	4,89	Kupcy, handlarze, kramarze	3,53	Kupcy, handlarze, kramarze	4,95
Rybacy	4,71	Stolarze	3,05	Tkacze	2,95
Piwowarzy	3,96	Tkacze	2,96	Rybacy	2,85
Tkacze	2,94	Bednarze	2,45	Stolarze	2,80
Robotnicy dniówkowi	2,88	Płatnerzy	2,37	Robotnicy dniówkowi	2,49
Tracze	2,72	Rzeźnicy	2,32	Żeglarze	2,33
Stolarze	2,43	Robotnicy dniówkowi	2,23	Bednarze	2,28
Rzeźnicy	2,22	Garncarze	1,66	Rzeźnicy	2,28
Bednarze	2,01	Rybacy	1,62	Płatnerzy	2,00

Źródło: obliczenia własne.

Porównując strukturę rzemiosł na Pomorzu Przednim i Tylnym, mimo dużych podobieństw, można zauważyć istotną różnicę. W przypadku Pomorza Przedniego wysoka, bo 3. pozycję zajmują kupcy (ponad 7 %) oraz żeglarze i rybacy, co wskazuje na portowy charakter większości miast w tym regionie – głównie Szczecina, ale także Anklam, Ueckermünde, Nowego Warpna oraz powstałego w tym czasie Świnoujścia (1765 r.) [Gaziński 2000, s. 144-154; 1997, s. 7-13].

Profesjami unikatowymi w ramach Pomorza Pruskiego (reprezentowanymi przez 1 rzemieślnika) były takie rzemiosła, jak: cukrownicy, kamieniarze, wytwórcy worków sukiennych, dzbanów i kompasów. Natomiast na Pomorzu Przednim brak było: bursztyniarzy, drukarzy wzorów na suknie, lakierników, damaszkowników (grawerów), cukrowników, kamieniarzy, wytwórców dzbanów i worków sukiennych, a na Pomorzu Tylnym – wytwórców żagli i wytwórców kompasów.

Analiza danych potwierdziła zatem słuszność tezy obu historiografii mówiącej, że w miastach Pomorza Pruskiego wyraźnie dominują rzemiosła zaspokajające potrzeby lokalne.

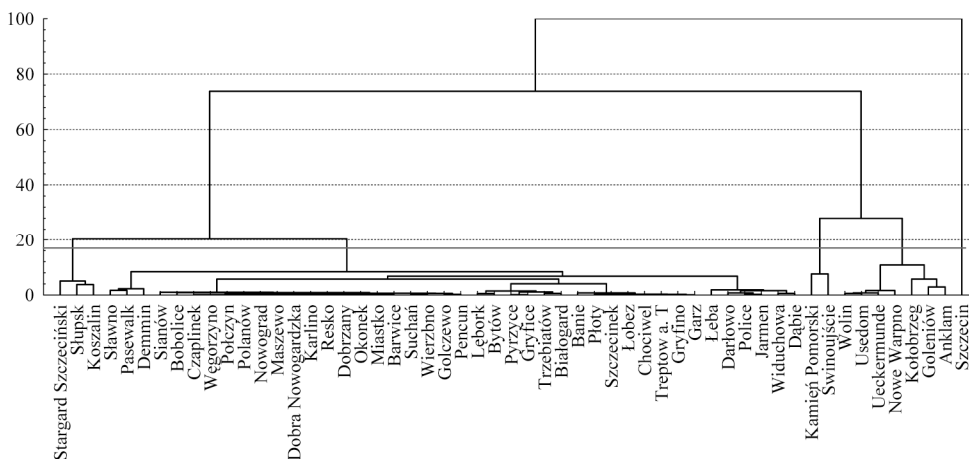
W przypadku Pomorza Przedniego można wyróżnić rzemiosła, które pracowały także na rynek zewnętrzny (kupcy oraz żeglarze i rybacy), co wynikało głównie z portowego charakteru większości miast tego obszaru.

W przypadku Pomorza Tylnego przeważają rzemiosła pracujące na rynek lokalny, co było wynikiem dominacji małych i zagrarnizowanych miast leżących w głębi tej części Pomorza nad portowymi i handlowymi ośrodkami tego regionu: Kołobrzegiem, Słupskiem (port w Ustce) i Darłowem.

3. Miasta o podobnej strukturze rzemiosł w 1779 i 1782 r.

Szczegółowe dane zamieszczone w tabelach Brüggemana dotyczące liczebności 84 rzemiosł w 16 miastach Pomorza Przedniego dla 1779 r. i 39 miast Pomorza Tylnego dla 1782 r. zostały przekształcone na udziały poszczególnych profesji w badanych miastach.

Stosując jako metodę klasyfikacji metodę Warda, dokonano podziału 55 miast na pięć niezależnych grup. Graniczny poziom odległości, który wskazał docelową liczbę grup miast o podobnej strukturze rzemiosł, określono na poziomie 15% (na skali standaryzowanej)².

Rys. 1. Dendrogram Warda – miasta Pomorza Pruskiego według struktury rzemiosł

Źródło: opracowanie własne.

W wyniku analizy taksonomicznej wydzielono pięć grup ośrodków miejskich o podobnej strukturze rzemiosł, w tym grupę jednoelementową (S1 – Szczecin), grupę dwuelementową (S2 – Kamień Pomorski i Świnoujście), grupę siedmioelementową (S3 – Anklam, Goleniów, Kołobrzeg, Nowe Warpno, Ueckermünde,

² Zbliżone wyniki dało zastosowanie metody *k*-średnich dla pięciu klas. Wybór pięciu klas został potwierdzony przez wskaźnik optymalnej liczby klas *C-Index* (wskaźnik Huberta-Levina) [Najman 2007, s. 322].

Usedom, Wolin), grupę trzejelementową (S4 – Koszalin, Słupsk, Stargard Szczeciński) oraz grupę 42 miast – S5 (por. tab. 2).

Z drobnymi wyjątkami grupy S1-S3 tworzą miasta Pomorza Przedniego (z wyjątkiem Kołobrzegu i Kamienia Pomorskiego), natomiast grupy S4 i S5 miasta Pomorza Tylnego.

Tabela 2. Struktura rzemiosł w wydzielonych grupach miast (w %)

S1	S2	S3	S4	S5
Gorzelnicy 16,55	Gorzelnicy 28,74	Gorzelnicy 18,49	Gorzelnicy 19,65	Gorzelnicy 23,68
Kupcy 10,35	Żeglarze 13,25	Szewcy 11,89	Szewcy 14,95	Szewcy 15,19
Szewcy 9,57	Szewcy 7,92	Rybacy 6,70	Piwowarzy 6,31	Piwowarzy 7,06
Żeglarze 8,63	Piwowarzy 5,68	Kupcy 5,68	Piekarze 4,76	Krawcy 6,28
Krawcy 7,53	Kupcy 4,99	Piwowarzy 5,24	Krawcy 4,71	Piekarze 5,61
Piekarze 4,31	Piekarze 3,96	Piekarze 4,76	Pantoflarze 4,47	Kupcy 3,38
Bednarze 3,37	Tracze 3,79	Żeglarze 4,70	Tkacze 4,41	Stolarze 3,30
Robotnicy 3,37	Cieśle 3,44	Krawcy 4,54	Bursztyniarze 4,11	Tkacze 3,18
Rzeźnicy 2,98	Krawcy 2,93	Robotnicy 3,30	Kupcy 3,75	Platnerzy 2,68
Tkacze 2,82	Rybacy 2,75	Stolarze 2,59	Robotnicy 2,56	Rybacy 2,56
Rybacy 2,67	Stolarze 2,41	Tkacze 2,22	Rzeźnicy 2,44	Bednarze 2,50
Piwowarzy 2,35	Robotnicy 2,24	Rzeźnicy 2,05	Stolarze 2,26	Rzeźnicy 2,31
Stolarze 1,57	Bednarze 1,72	Bednarze 1,89	Bednarze 1,25	Robotnicy 2,01
Perukarze 1,18	Rzeźnicy 1,38	Tracze 1,73	Ogrodnicy 1,13	Garncarze 1,87
Kuśnierze 1,02	Platnerzy 1,38	Platnerzy 1,68	Platnerzy 1,07	Kołodzieje 1,86
Guzikarze 1,02	Ślusarze 1,20	Cieśle 1,30	Garncarze 1,07	Ślusarze 1,52
Ślusarze 0,94	Murarze 1,20	Ślusarze 1,24	Ślusarze 1,01	Cieśle 1,22
Tokarze 0,94	Balwierze 1,03	Murarze 1,14	Zwijacze tytoniu 1,01	Murarze 1,22
Platnerzy 0,78	Tokarze 0,86	Balwierze 1,14	Balwierze 0,89	Tokarze 1,11

Źródło: obliczenia własne.

W wyniku klasyfikacji ze względu na strukturę rzemiosł wyróżniony został Szczecin jako miasto wyraźnie inne od pozostałych 54 ośrodków miejskich Pomorza Pruskiego. Szczecin to silny ośrodek portowo-handlowy mający zróżnicowane rzemiosło zaspokajające potrzeby swoich mieszkańców oraz najbliższego otoczenia, załogi statków i częściowo produkujące na eksport. Drugą grupę tworzą miasta portowe: Świnoujście powiązane gospodarczo ze Szczecinem i Kamień Pomorski – port nad Dziwną z silnym zapleczem gospodarczym [Gazińska, Gaziński 1995, s. 120-126]. Te miasta charakteryzuje mała różnorodność zawodów (45 na 84 rzemiosła) z dominacją rzemieślników pracujących na rynek lokalny i na potrzeby Szczecina (gorzelników – blisko 29%!). Kolejna grupa (7.) miast to także miasta portowe, leżące nad zalewem lub mające przez spławne rzeki kontakt z morzem. Poza tym (poza Kołobrzegiem) wszystkie te ośrodki utrzymywały stałe kontakty ze Szczecinem oraz z krajami zamorskimi. Ich rzemiosło nie tylko zaspokajało miej-

scowe potrzeby, ale zaopatrywało jednostki przybyłe do ich portów. Widać przy tym wyraźnie, że Szczecin i ośrodki leżące nad Zalewem Szczecińskim były miejscem ożywionego życia gospodarczego [Gaziński 1997, s. 7-13]. Natomiast Kołobrzeg leżący na Pomorzu Tylnym utrzymywał w omawianym okresie status portu bałtyckiego [Lesiński 1982, s. 141-155, 197-214], przez co struktura jego rzemiosł była bardziej zbliżona do ośrodków Zalewu Szczecińskiego niż miast Pomorza Tylnego. Wśród tych ostatnich wyróżniona została czwarta grupa, którą stanowił Koszalin, Słupsk i Stargard Szczeciński. Miasta te miały rozbudowane i bardzo zróżnicowane rzemiosło, pracujące głównie na potrzeby swojego ośrodka (z pewnymi wyjątkami, np. bursztyniarzy, pantoflarzy i ogrodników). Ostatnia grupa 42 miast to miasta głównie Pomorza Tylnego – silnie zagraryzowanego, ze słabym rzemiosłem zaspokajającym potrzeby lokalne i co więcej – z trudem konkurującym z rzemiosłem wiejskim. W ośrodkach tych również liczba reprezentowanych specjalności rzemieślniczych była bardzo ograniczona.

4. Wnioski

Przeprowadzone badania wskazały na lokalny charakter rzemiosła w większości miast Pomorza Pruskiego. Świadczyła o tym dominacja rzemiosł produkujących na miejscowy rynek, np. gorzelników, browarników, piekarzy, szewców czy krawców. Potwierdzona została zatem teza historiografii polskiej i niemieckiej o generalnie słabym rozwoju rzemiosł w miastach pomorskich. Ponadto badania te wskazały na względnie lepszy rozwój miast leżących na obszarze Pomorza Przedniego, w dużej części miast portowych ze Szczecinem na czele. Miały one ściślejsze kontakty z Europą, przez co ich rzemiosło zaspokajało szersze potrzeby. Wśród miast Pomorza Tylnego podobną strukturą rzemiosł charakteryzował się jedynie Kołobrzeg, który w omawianym okresie utrzymywał status portu bałtyckiego. Spośród zacofanych ośrodków Pomorza Tylnego pozytywnie wyróżniały się jedynie największe z nich: Słupsk, Stargard Szczeciński i Koszalin. Pozostałe były silnie zagraryzowane, miały słabe rzemiosło, zaspokajające jedynie ich własne potrzeby.

W sumie wśród miast Pomorza Pruskiego można wyróżnić grupę ośrodków portowych ze zróżnicowanym rzemiosłem i małe miasteczka leżące w głębi lądu z wątym i słabym liczebnie rzemiosłem.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe ustalenia historiografii polskiej i niemieckiej, należy stwierdzić, że widać wyraźnie, że zastosowanie nowych metod w badaniach historycznych doprowadziło do zbliżonych wniosków, jakie historycy uzyskiwali tradycyjnymi metodami. Świadczy to o wielkiej przydatności metod statystycznych i taksonomicznych w badaniach historycznych. Są one w porównaniu z tradycyjnym warształem historyka zdecydowanie wydajniejsze. Ich przewaga jest tym większa, im więcej danych liczbowych poddajemy analizie.

Załącznik 1. Spis miast Pomorza Pruskiego

Pomorze Przednie		Pomorze Tyłne	
1	Szczecin	1	Barwice
2	Anklam	2	Banie
3	Dąbie	3	Białogard
4	Demmin	4	Bobolice
5	Garz	5	Bytów
6	Goleniów	6	Kamień Pomorski
7	Jarmen	7	Karlino
8	Nowe Warpno	8	Koszalin
9	Pasewalk	9	Kołobrzeg
10	Pencun	10	Dobra Nowogardzka
11	Police	11	Widuchowa
12	Świnoujście	12	Chociwel
13	Treptow a. T	13	Gryfice
14	Ueckermunde	14	Gryfino
15	Usedom	15	Golczewo
16	Wolin	16	Dobrzany
		17	Łobez
		18	Lębork
		19	Łeba
		20	Maszewo
		21	Nowograd
		22	Szczecinek
		23	Płoty
		24	Polanów
		25	Połczyn
		26	Pyrzyce
		27	Okonek
		28	Resko
		29	Darłowo
		30	Miastko
		31	Sławno
		32	Stargard Szczeciński
		33	Słupsk
		34	Czaplinek
		35	Trzebiatów
		36	Węgorzyno
		37	Wierzbno
		38	Suchań
		39	Sianów

Załącznik 2. Spis rzemiosł

1	Aptekarze	29	Konwisarze	57	Rybacy
2	Balwierze	30	Kopacze studni	58	Rymarze
3	Bednarze	31	Koszykarze	59	Rzeźnicy
4	Błacharze	32	Kotlarze	60	Siodlarze
5	Brązownicy	33	Kowale	61	Snycerze
6	Budownicowie organów	34	Krawcy	62	Stolarze
7	Bursztyniarze	35	Księgarze	63	Szczotkarze
8	Cieśle	36	Kucharze	64	Szewcy
9	Cieśle okrętowi	37	Kupcy, handlarze, kramarze	65	Szklarze
10	Cukrownicy	38	Kuśnierze	66	Szlifyerze
11	Damaszkownicy	39	Lakiernicy	67	Ślusarze
12	Drukarze	40	Ludwisarze	68	Tkacze
13	Drukarze wzorów na suknie	41	Łaziebnicy	69	Tokarze
14	Farbiarze	42	Murarze	70	Tracze
15	Folusznicy	43	Mydlarze	71	Warzelnicy
16	Garbarze	44	Nożownicy	72	Wytwórcy dzbanów
17	Garncarze	45	Ogrodnicy	73	Wytwórcy fajek
18	Gorzelnicy	46	Pantoflarze	74	Wytwórcy instrumentów muz.
19	Grzebieniarze	47	Paśnicy	75	Wytwórcy kompasów
20	Guzikarze	48	Perukarze	76	Wytwórcy krawatów
21	Gwoździarze	49	Piekarze	77	Wytwórcy ostróg
22	Iglarze	50	Piwowarzy	78	Wytwórcy sit
23	Introligatorzy	51	Płatnerzy	79	Wytwórcy worków sukiennych
24	Kamieniarze	52	Postrzygacze sukna	80	Wytwórcy żagli
25	Kołodzieje	53	Powroźnicy	81	Zegarmistrze
26	Komedianci	54	Rękawicznicy	82	Złotnicy
27	Kominiarze	55	Robotnicy dniówkowi	83	Zwijacze tytoniu
28	Konfiturnicy	56	Rusznikarze	84	Żeglarze

Literatura

- Bugucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Ossolineum, Wrocław 1986.
- Gazińska M., Gaziński R., *Z badań nad rozwojem ludności miast Pomorza Pruskiego w latach 1762-1776. Analiza statystyczna*, „Przegląd Statystyczny” 1995 t. 42, z. 1, s. 107-127.
- Gaziński R., *Handel morski małych portów Zalewu Szczecińskiego w XVIII wieku*, „Nautologia” 1997 R XXXII nr 3-4 (126), s. 7-13.
- Gaziński R., *Handel morski Szczecina w latach 1720-1805*, Wydaw. Nauk. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2000.
- Labuda G. (red.), *Historia Pomorza*, Tom II: do roku 1815, Część 3: Pomorze Zachodnie w latach 1648-1815, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003.
- Lesiński H., *Handel morski Kołobrzegu w XVII i XVIII wieku*, Wydaw. Nauk. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, Szczecin 1982.
- Najman K., *Metody ustalania liczby skupień w zbiorach danych binarnych*, [w:] *Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania*, Taksonomia 14, K. Jajuga, M. Walesiak (red.), AE, Wrocław 2007.
- Piskorski J.M. (red.), *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, Zamek Książąt Pomorskich, Szczecin 1999.
- Salmonowicz S., *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998.
- Stępiński W., Szultka Z. (red.), *Pomorze-Brandenburgia-Prusy*, AMP Paweł Majewski, Szczecin 1999.
- Wachowiak B. (red.), *Dzieje Brandenburgii-Prus. Na progu czasów nowożytnych (1500-1701)*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2001.

CRAFTS IN THE CITIES OF THE PRUSSIAN POMERANIA IN 1779 AND 1782. TAXONOMIC ANALYSIS

Summary: The analysis of the craft structure in the cities of the Prussian Pomerania in 1779 and 1782 is based on statistic materials in historical and geographical Bruggeman's descriptions, printed in Szczecin in 1779 (1st volume), 1782 (2nd volume) and 1784 (3rd volume).

Source materials comprise information about the number of craftsmen in 84 professions for 16 cities of the Front Pomerania and 39 cities of the Back Pomerania.

Studies firstly indicate craft structure in the cities of the Prussian Pomerania and secondly show groups of the cities with similar craft structure.